

BROEKER BIJDRAGEN

UITGAVE VAN DE VERENIGING "OUD BROEK IN WATERLAND"

Verschijnt 2 tot 4 maal per jaar
Wordt aan de leden gratis toegezonden

Nr. 21 (februari 1980)

Gehele of gedeeltelijke overname van
de inhoud slechts na goedkeuring.
Copyright. Redactie-adres :
Havenrak 1, Broek in Waterland

EEN ENGELSE TOERIST TEKENT BROEK IN 1785

Veel eerder dan Volendam en Marken was Broek in Waterland een 'must' voor de vreemdeling die ons land bezocht. Het deelde met Zaandam de reputatie van de kleurrijk versierde houten woonhuizen en de oud-Hollandse, degelijke levenswijzen van hun bewoners.

Maar terwijl de buitenlandse reiziger zich in de Zaanstreek vergaapte aan het levendig bedrijf van de schepen op de Zaan en de honderden windmolens, was Broek vooral beroemd om een tot in het absurde doorgevoerde reinheid, die zelfs de koestal en de straat niet spaarde, en om de rijkdom van zijn inwoners, die zich uiterlijk als heel eenvoudige renteniertjes gedroegen, maar die op de Amsterdamse beurs zonder blikken of blozen kapitalen verhandelden, die grote bankiers deden verbleken.

Dat is dan ook de teneur van de meeste reismémoire's waarin ons de ervaringen en indrukken van die buitenlandse reizigers zijn overgeleverd, een aantal in manuscript, de meeste in druk uitgegeven. Bij elkaar zijn het er meer dan honderd. Althans voor zover mij nu bekend; het aantal zal zeker nog aanmerkelijk kunnen groeien.

De vroegste dateert uit de eerste helft van de 18de eeuw. In de 17de eeuw had Broek blijkbaar nog niet die reputatie gekregen die het later tot onvermijdelijk reisdoel van nieuwsgierige toeristen, geleerden en zelfs vorsten zou maken. Cosimo de Medici, Prins van Toscane, die in de jaren 1667-1669 tweemaal de Republiek der Verenigde Nederlanden bereisde en op één van zijn uitstapjes per trekschuit van Hoorn over Edam en Monnickendam naar zijn logies te Amsterdam terugkeerde, is ons dorp wel gepasseerd, maar vond er blijkbaar niets dat het vermelden waard was. De grote stroom komt pas na 1760 op gang, en na 1775 is er bijna jaarlijks wel iemand die verslag doet van zijn bezoek aan het wonderlijke Broek. In 1785 is dat de Engelsman R. Bransby Cooper.

Over de schrijver is nauwelijks iets bekend. Hij gaat op Zaterdagochtend 20 Augustus 1785 met een paar vrienden en twee bedienden sloop in Yarmouth,

ten Noorden van Harwich, en begint dan meteen in een klein langwerpig boekje van 14 x 21 cm. zijn wederwaardigheden op te schrijven en aquarelletjes te maken.1) Via Hellevoetsluis, Oud-Beierland en Rhoon bereikt het gezelschap Rotterdam, waar men kort logeert. Ook Gouda, Leiden en Den Haag worden bezocht. Het hoofddoel van de reis was echter Amsterdam, en dat bezichtigt men dan ook uitvoerig.

Gedurende het verblijf aldaar werd ook het obligate tochtje naar Broek ondernomen. Dat gebeurde op de gebruikelijke manier: van Amsterdam stak men het Y over naar Buiksloot - door Cooper steevast verhaspeld tot Byke Sluyt- en daar huurde men een rijtuig met koetsier voor de rit langs de Broekervaart tot aan het Dorp. Daar aangekomen liet Cooper de paarden uitspannen bij de enige herberg ter plaatse, de Swaen aan de Jaagweg, en vervolgens wandelde men het dorp in. En nu komt de schrijver zelf aan het woord (in vertaling uit het Engels):

Het is bijna onmogelijk om zich een goed idee te vormen van de bevallige eigenaardigheid en de sierlijke overdaad in de sprookjessfeer die in deze plaats heerst. Het lijkt haast een nieuwe schepping, bevolkt door wezens van een vreemd ras. Alle huizen zijn van hout opgetrokken, dat heel primitief geschilderd is in vier of vijf verschillende kleuren. De wegen zijn geplaveid met klinkers in een wonderlijk patroon, of heel zorgvuldig bestrooid met schelpen. Van de tuinen lijkt er geen enkele op een product van de natuur zelf, maar ze zijn aangelegd in alle mogelijke wonderlijke vormen, zoals sterren, manen, hoorns van overvloed, enz., en versierd met schelpen van verschillende kleur, die een heel vrolijke indruk maken, en dan zijn ze omringd door Buxusfiguren van vogels, dieren, schepen, guirlandes, ladders en andere koddige modellen, waarvan we de meeste ook bij een tuinman in het dorp te koop zagen staan. Ieder huis in het dorp heeft een deur die in verschillende opvallende kleuren is geschilderd, en die slechts bij drie gelegenheden open gaat, nl. als er een lid van de familie wordt gedoopt, trouwt, of begraven wordt, een omstandigheid die zeker de nodige plechtigheid zal bijzetten aan die drie grote momenten in het menselijk leven.

Terwijl wij door het dorp liepen zagen we geen spoor van de bewoners. Ze houden zich voornamelijk in huis op. Hun manieren zijn zeer terughoudend en hun algemene gedrag grenst aan onbeleefdheid. Hun kleding is heel eigenaardig, maar omdat zij erg lijkt op die van de Zaandammers, zal ik met de beschrijving wachten tot ik aan het verslag van die plaats toe ben.

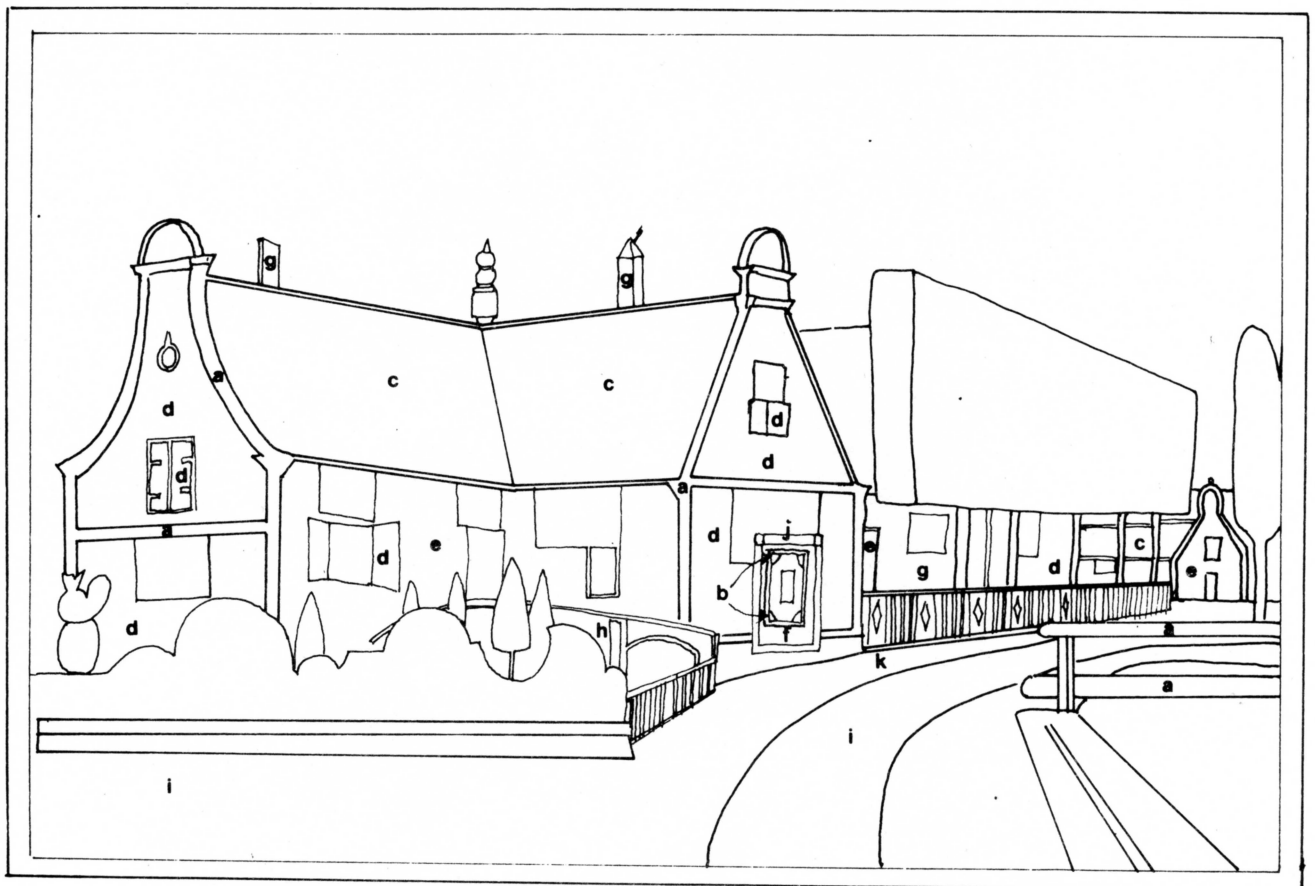
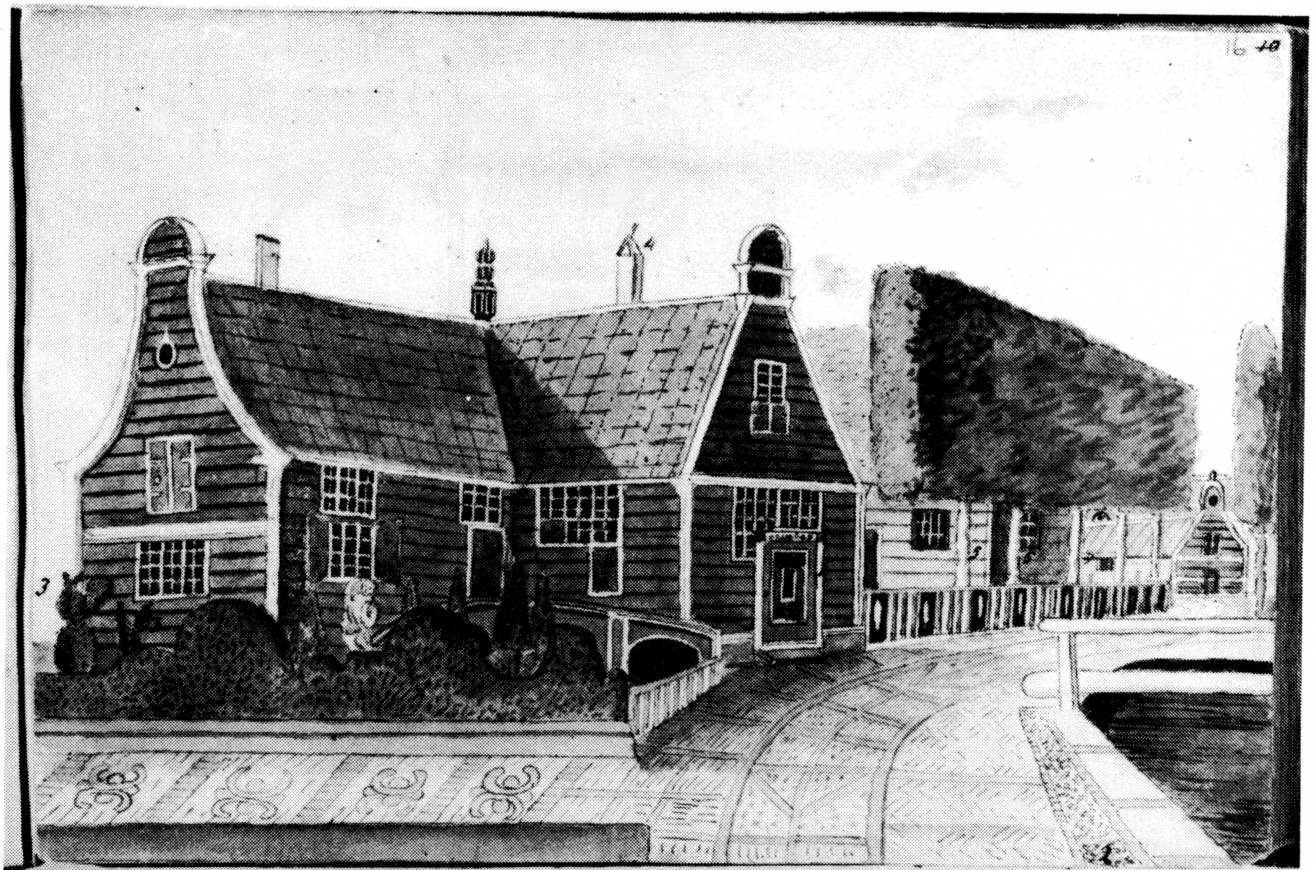
Het dorp Broek is als geheel allermerkwaardigst en de aandacht van de reiziger ten volle waard. De verbaasde vreemdeling is op zijn wandeling over het gladde plaveisel of bij het oversteken van de heldere vaart vervuld van verwondering en verrassing, en geneigd zich te wanen in een bizarre uithoek van het wonderlijke keizerrijk China.

Wat onze Engelse toerist hier vertelt is niet gloednieuw. Zijn opmerkingen over de kleurige houten huizen, de precieuze tuintjes met in allerlei vormen gesnoeide palmboompjes, de vermelding van de zogenaamde 'dooddeur' in de huizen, van de schuwheid der inwoners vinden we ook terug in reisbeschrijvingen vóór zowel als nà hem. Ook was hij niet de enige die bij het zien van zoveel bizarrerie verband legde met het beeld dat men hier toen van China had: een feeërieke wereld vol popperige overdaad, temidden van decoratieve paviljoentjes en sierlijke bruggetjes.

Maar één ding is in zijn reisboekje uniek. Het bevat gekleurde tekeningen van wat hem op zijn wandeling door Broek bijzonder trof: een rijtje huizen, een tuintje, een dooddeur, het uitzicht van de rand van het dorp over de landerijen. Het zijn zeker geen kunstwerken, en artistiek niet te vergelijken met wat bijvoorbeeld La Fargue een jaar of tien eerder presteerde, of Melling een generatie later 2), maar ze zijn wèl tot nu toe de enige 18de-eeuwse afbeelding waarop een heel straatbeeld gedetailleerd in kleuren is weergegeven. De deuren, kozijnen, luiken, daklijsten, en weeg van de huizen, de dakpannen, de hekken, bruggetjes en het straatplaveisel 3). Die tekeningen, die een ons verder onbekende Engelsman op een zomerse dag in 1785 in ons dorp maakte, worden hier afgebeeld met de bijschriften die hij ze zelf meegaf (in vertaling) en met een door mij toegevoegde kleursleutel.

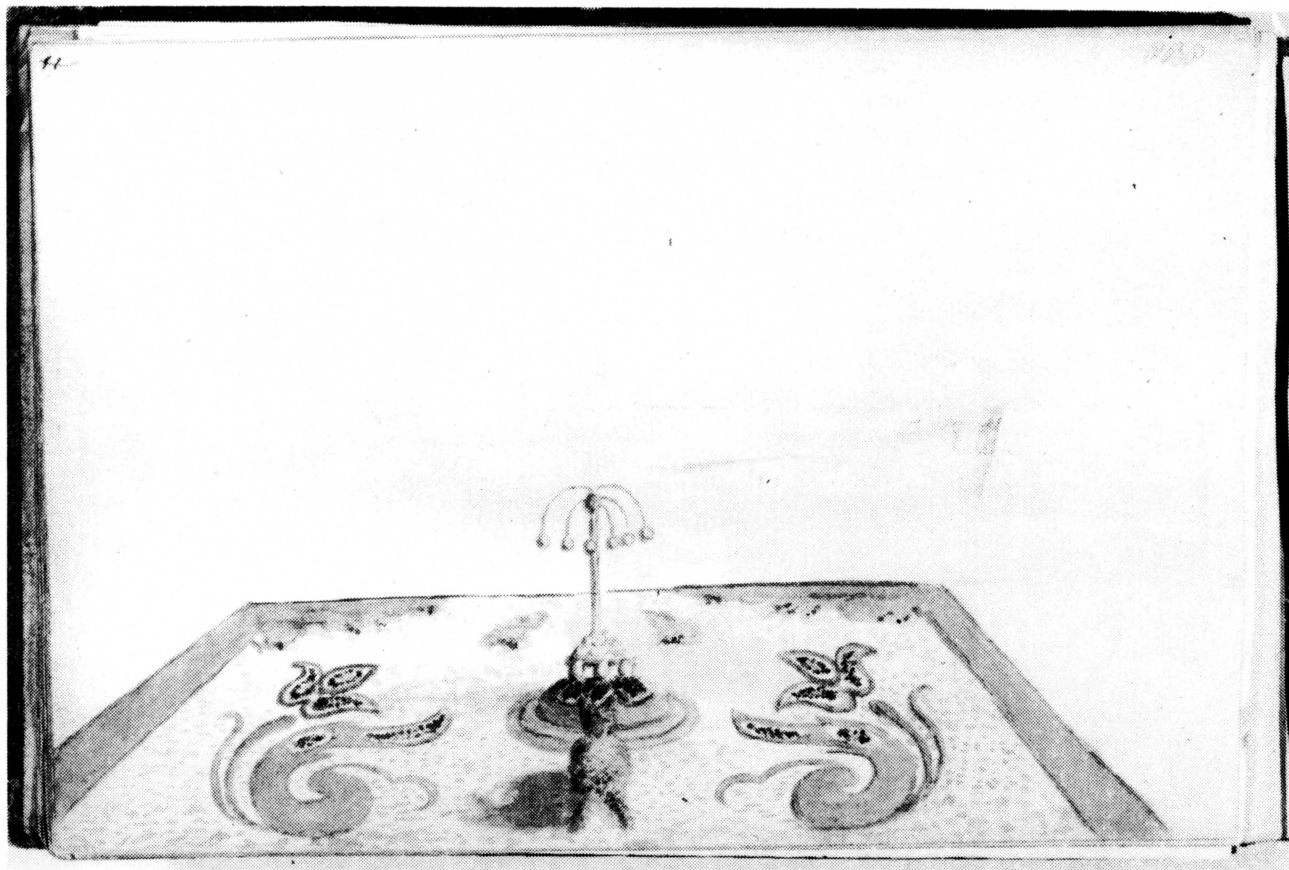
afb.1 Een huis in het dorp Broek, een van de merkwaardigste plaatsen in Holland.

1. Een deur die alle inwoners in hun huizen hebben en die slechts bij drie gelegenheden geopend wordt, nl. als iemand van de familie wordt gedoopt, trouwt of wordt begraven.
2. Schelpen die op de paden en in de tuinen gestrooid worden inplaats van kiezel.
3. Palm- of Buxusfiguren van dieren, vogels, vissen, schepen, enz.,enz., die in hun tuinen geplant worden.
4. Schoorsteenkappen, bedoeld om te verhinderen dat ooievaars er nesten bouwen.
5. Witgekalkte boomstammen.

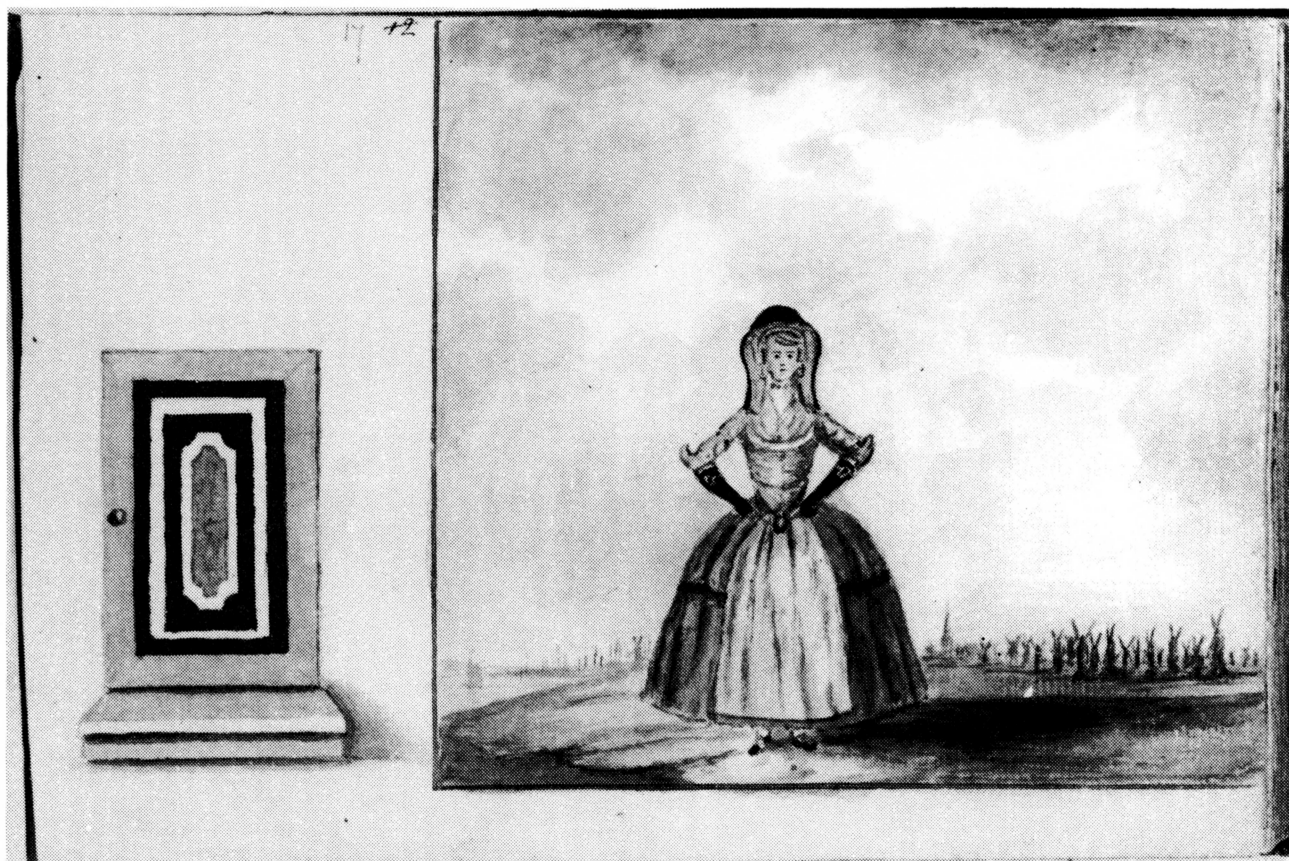

a wit
 b zwarte hoeken rond groen
 middenpaneel in rode deur
 c grijs
 d groen
 e blauw
 f rood

g zandsteenkleur
 h grijsblauw
 i oranjebruin patroon in gele klinkers
 j deurkalf in verschillende kleuren
 k lichtblauw hekwerk met zwarte panelen
 waarin wit centrum

2. 'Een tuintje in Broek'

3. 'Een der heilige deuren (sacred doors)' 'Een vrouw uit Zaandam'

4. 'Het uitzicht van het einde van het dorp Broek naar Amsterdam'

Bransby Cooper tekende deze illustraties van zijn reisverhaal als karakteristieken van het dorp dat hij had bezocht. Op welke plaatsen in dat dorp ze nu precies waren gesitueerd was voor hem van geen belang. Toch is dat voor de huidige bewoners van Broek die de afbeeldingen zien, een van de eerste vragen die opkomen. Het tuintje kan natuurlijk overal zijn, de dooddeur ook. Het 'Uitzicht van het eind van het dorp Broek naar Amsterdam' kan nauwelijks iets anders weergeven dan het eind van De Erven -, hoe weinig herkenbaar 't er ook uitziet. Maar de situatie klopt geheel: een groot water links, met aan de overzijde een boerderij en daarachter eindeloos vlak land - de Broekermeer - met aan de horizon drie kerken: links die van Zunderdorp, en recht vooruit de Amsterdamse Oude Kerk en rechts daarvan de ronde Lutherse, nu de Sonesta-koepel. Zo keek men destijds van Broek recht in het hart van Amsterdam, 'Noord' was er immers nog niet. Ook de zonnestand, af te lezen aan de schaduwen, klopt, aangenomen dat 't toen midden op de dag was.

Een heel wonderlijke indruk maakt het huis rechts, met z'n vreemdsoortige omheining aan de weg. De plattegrond die Cornelis Schoon in 1756 van Broek tekende, laat wel zien, dat er hier, op het terrein waar nu J. van Veen woont, in de 18de eeuw inderdaad twee erven met ieder een huis erop waren. 4)

Ook het hek in de overtuin, zo midden in het gras geplaatst, doet heel vreemd aan. De weg zelf is veel te breed getekend; er was toen niet veel meer dan een

pad over de privé-erven (die later de rijweg z'n officiële naam gaven). Maar de tekenaar was ook slechts een amateur. Wie echter denkt dat dat ook de reden wel zal zijn, dat de oever van de overtuin aan het water er uitziet of hij langs een lineaal is getrokken, terwijl hij nu immers onregelmatig is en uitstulpingen heeft, vergist zich: het wàs daar destijds zo mooi recht.

Hoe belangwekkend voor de historische topografie van ons dorp dit gezicht op een vrijwel nooit afgebeeld hoekje ook is, veel interessanter nog is de eerste afbeelding. Bransby Cooper vermeldde slechts dat dit een 'View in the Village of Broek - North Holland' is, maar de situatie op de tekening biedt zoveel houvast dat het tenslotte mogelijk bleek de plek precies te localiseren. Een hoekhuis op de splitsing van twee wegen, waarvan er één, die door water begrensd wordt, met een bocht naar rechts loopt, is in de oude dorpskom maar op één punt te vinden, en wel bij de Dorpsstraat/hoek Laan, op het perceel waar later de drie stenen huizen nrs. 14, 12 en 10 gebouwd zijn (resp. families Van der Sluys, Spaans en Slagt). De laatste resten van de sloot aan de andere kant van de weg werden nog in onze tijd, 1969, gedempt. Achter de rij geschoren lindebomen gaat het grote huis van Bakker schuil, toen nog bewoond door Claas Ploeger. Een jaar of twintig later zou daar op het erf de beroemde koepel verrijzen; nu is het 't terrein van restaurant Neeltje Pa(a)ter. Wat helemaal aan het einde van de straat staat moet de naar het Havenrak gekeerde gevel van de pastorie zijn. Die is dan wel erg vertekend, maar komt in z'n hoofdvorm toch overeen met wat de bekende gravure van Maaskamp laat zien. Dat op Cooper's tekening niet voelbaar wordt dat zich tussen die pastorie en de huizen op de vóórgrond het hele Havenrak uitstrekt, is te wijten aan het feit, dat onze Engelsman een amateur was. Maar een amateur die er zich niet zoals tientallen anderen mee tevreden stelde een paar algemeenheden op te schrijven (vaak ook nog overgeschreven uit eerder gepubliceerde reisverhalen), maar die zelf zijn ogen de kost gaf, en met veel zin voor details een straatbeeld van Broek vastlegde dat een visueel document is geworden voor de bonte kleurigheid die twee eeuwen geleden voor het dorp karakteristiek was.

NOTEN

1. Het boekje met de aquarellen is kort geleden in het bezit gekomen van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (hs.nr.135 J 21). Zie ook Broeker Bijdragen nr.18 p.115.
2. Paulus Constantijn La Fargue, *Gezicht op de Erven*, gezien van de Broeker-meerdijk. Gesigneerd en gedateerd 1774; zwart krijt en penseel in bruin, 183 x 321 mm. Verz. Prof.dr Chr.Rümke. Zie catalogus van de tentoonstelling *Broek in Beeld*, 1969, nr.22 (onjuiste maten). De gouache-tekening van Anton Ignaz Melling, 1812, werd besproken en afgebeeld in *Broeker Bijdragen* nr.18 (maart 1979), pp.112-118.
3. De olieverfschilderingen met gezichten op de Laan en de Erven, waarmee vroeger de schouw in het huis Laan 28 (thans eigendom van architect Huslage) was versierd, en die vermoedelijk ook uit de 18de eeuw stamden (zie afb. in J.J.F.W. van Agt, *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, VIII, *Waterland*, 1953, pl.V en VI) zijn al jaren geleden daaruit verdwenen, en worden sedertdien vermist.
4. Afgebeeld in A.P. Bruigom, *Waterland*, getekend door Cornelis Schoon (1719-1778), *Alphen aan de Rijn*, 1979, p.52.